

Ваганова Н. А. Передумови розвитку творчого сприймання у дошкільному віці // Зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах / За ред. В.О. Моляко. – Т. 12.– Вип. 12. – Ж.: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 65-70.

Ваганова Н. А. (м. Київ)

УДК 159.955

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО СПРИЙМАННЯ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

В статті представлено аналіз психологічних досліджень процесу сприймання. Показано, що розвиток сприймання у дошкільному віці відбувається у формі процесу розвитку й формування перцептивних дій, формування у дітей уявлень про сенсорні еталони, їх засвоєння і використання в практичній та пізнавальній діяльності.

Ключові слова: *сприймання, перцептивні дії, сенсорні еталони, дошкільний вік.*

Постановка проблеми. Впродовж дошкільного віку відбуваються корінні зміни в розвитку пізнавальних процесів – сприйманні, пам'яті, мисленні: з мимовільних вони перетворюються на усвідомлені, довільні і опосередковані (О. М. Леонт'єв, Л. А. Венгер, О.В. Запорожець, З. М. Істоміна, О. М. Дьяченко та ін.). У дошкільному віці процеси сприймання поступово виокремлюються і починають формуватися як самостійні, цілеспрямовані процеси зі своїми специфічними завданнями і способами.

Фахівці, що розробляли свої концепції відносно різних проявів мисленневої та загальнокогнітивної діяльності дошкільників звертали увагу на специфіку цих процесів, на особливості функціонування домінуючої перцепції в певних моментах процесу творчості. Але, як це витікає з багатьох положень, що стосуються теоретичних проблем перцепції [1, 8, 9], дуже важливо з'ясувати конкретні прояви творчості на початкових вікових рівнях, коли, з одного боку, набутий дітьми досвід ще не сягає важко визначених меж, а, з другого боку, коли вже визначаються саме закономірності реагувань на нову інформацію й коли дошкільники в переважних випадках вже в змозі більш виразно реалізовувати свій творчий потенціал. Слід підкреслити, що саме таких досліджень у вітчизняній психології до сьогодні ще немає.

Аналіз психологічних досліджень і публікацій. У даний час у вітчизняній психології падає увага до розвитку сприймання як про процес розвитку і формування перцептивних дій (як структурних одиниць процесу сприймання, які забезпечують свідоме перетворення сенсорної інформації, що приводить до побудови образу, адекватного сприйманого предмета).

О. М. Леонт'єв, О. В. Запорожець, Л. А. Венгер, М. І. Лисіна, розглядаючи сенсорні процеси як діяльність орієнтувальну, вбачають її розвиток у зміні самої перцептивної дії. Якщо молодший дошкільник обстежує предмет, який сприймає, практичною розгорнутою дією, то з розвитком дитини ця фізична дія інтеріоризується, тобто згортається і переходить у план розумової, прихованої, дії. При цьому дитина, обстежуючи новий предмет, виявляє ті його сторони й ознаки, які відповідають деяким вже відомим їй зразкам, еталонам, що склалися в суспільному досвіді людей. Так, наприклад, дослідження Л. І. Котлярової, які проводились з дітьми від 3 до 7 років показали, що пред'явлення добре знайомих предметів не викликало у дітей тривалого сприймання, складної і розгорненої дослідницької діяльності: подивившись на предмет, вони відразу давали йому відповідну назву. Пред'явлення незнайомих, нових предметів у більшості випадків викликало тривалий процес ознайомлення, складну дослідницьку діяльність, при цьому діти не обмежувалися простим зоровим розглядом, а переходили до дотикового, слухового сприймання [13].

Відомо, що сприймання виступає як суб'єктивний образ об'єктивного світу. Суб'єктивне виділення предмету, як якійсь цілісності, розглядається як результат практичного виділення суб'єктом предмету в процесі його діяльності з предметами реального світу. У основі сприймання лежить зіставлення наявних об'єктів із засвоєними суб'єктом еталонними значеннями цих властивостей, а наявною системою еталонів визначається характер обстеження об'єктів і, отже, характер

отримуваної при цьому інформації. Як показали дослідження О. В. Запорожця, Л. А. Венгера, образ, що формується у процесі сприймання, виступає як результат здійснення суб'єктом цілеспрямованої перцептивної дії [4, 5]. Причому в розвитку перцептивних дій у дошкільному віці виділяють принаймні три основні етапи:

1) перший етап пов'язаний з формуванням у дитини практичних дій з предметами, розвиток яких відбувається в процесі гри-маніпуляції з малознайомими предметами. Через дії і переміщені рухи, здійснювані з об'єктом, дитина отримує інформацію про основні характеристики предмету: його форму, об'єм, місце положення в перцептивному полі і ін. В результаті через практичний досвід у дитини не тільки створюється уявлення про предмети, але й формуються операції психічної діяльності, на основі яких дитина вчиться і набуває можливості адекватно сприймати оточуючий світ;

2) на другому етапі перцептивними діями стають самі сенсорні процеси. Дитина починає цілком адекватно сприймати предмети без безпосереднього контакту з ними (наприклад, дитина вже в змозі очима «обмацати» предмет), тобто відбувається процес інтеріоризації – перенесення зовнішніх практичних дій дитини у внутрішній план – формування внутрішніх структур психіки завдяки засвоєнню структур зовнішньої діяльності;

3) на третьому етапі перцептивні дії стають ще більш прихованими, згорнутими, скороченими. Зовнішні ланки зникають, а саме сприймання починає здаватися пасивним процесом, який не має зовнішніх проявів. Але насправді це не так. Сприймання як і раніше залишається активним процесом, тільки воно повністю виконується у внутрішньому плані, тобто повністю стає елементом психічної діяльності дитини [4].

Згідно концепції О. В. Запорожця, вирішальне значення у розвитку сприймання має засвоєння дітьми сенсорних еталонів – зразків зовнішніх властивостей об'єктів (форми, кольору, висоти звуку і т.п.). Оволодіння сенсорними еталонами проходить ряд етапів і завершується тільки в молодшому шкільному віці. Так, за даними А. Л. Венгера, в ранньому віці сприймання опосередковано «руховими предеталонами». Наприклад, сприймаючи віддаленість предмету, дитина співвідносить її з довжиною своєї руки («дістану – не дістану») і т.п. Впродовж дошкільного віку дитина опановує «наочними предеталонами» (наприклад, за кольором предмет сприймається нею «як сонце», формою – «як м'яч» і т.п.), а потім і абстрактними сенсорними еталонами кольору («червоний», «жовтий» і т.д.), форми («круглий», «квадратний» і т.п.) [12, с. 88]. В кінці дошкільного – початку молодшого шкільного віку еталони починають утворювати системи (послідовність кольорів спектру, система геометричних форм і т.п.). Цьому сприяє розвиток продуктивної діяльності у дошкільному віці: образи сприймання, що формуються у дитини, стають більш адекватними відображеній дійсності. У дітей розвивається і мотиваційна сфера – процеси сприймання набувають рис цілеспрямованості і довільності, а умови навчальної діяльності стимулюють розвиток у дітей такої складної діяльності як спостереження, у контексті якого сприймання стає цілеспрямованим і довільним.

Сприймання – це складний процес, взаємопов'язаний з іншими психічними процесами. Експериментальні дослідження дозволяють стверджувати, що у формуванні образу предмету окрім відчуттів задіяна пам'ять, мислення, мова, тому дуже часто про сприймання говорять як про своєрідну перцептивну діяльність. На думку О. В. Запорожця, розвиток сприймання вступає в принципово нову фазу при переході від раннього до дошкільного віку. У цей період під впливом ігрової і конструктивної діяльності у дітей складаються складні види зорового аналізу і синтезу, які включають здатність «розчленовувати» сприйманий об'єкт на частини в зоровому полі, досліджуючи кожен з цих частин окремо і потім об'єднуючи їх в одне ціле [11].

Ще Г. С. Костюк зазначав, що у розвитку перцептивних процесів у дошкільному віці великого значення набуває ігрова діяльність, в процесі якої діти повніше і точніше сприймають використовувані в ній об'єкти: у грі формуються у дитини просторові й часові сприймання, тривалість і послідовність навколишніх явищ [6]. У період дошкільного дитинства також дуже важливу роль відіграє оволодіння мовою, завдяки якій дошкільник навчається виділяти різні властивості об'єк-

тів, відносити об'єкти до певних груп, позначуваних словом. Слово сприяє удосконаленню сприймання: так, називаючи ті або інші властивості предметів і явищ, дитина тим самим виділяє для себе ці властивості; називаючи предмети, вона відокремлює їх від інших, визначаючи дії з ними, – краще розуміє їх. Взагалі, роль слова у сприйманні полягає в тому, що воно: 1) виділяє предмет серед інших; 2) закріплює ознаку, перетворюючись на знання; 3) надає можливість не тільки розрізняти, але і порівнювати ознаки; 4) дозволяє побачити визначену властивість у нових предметах; 5) дає можливість узагальнення [10].

Дослідження показали, що діти, які добре володіють мовою, успішніше справляються зі всіма операціями сприймання. Г. О. Люблінська, розглядаючи особливості сприймання дітей дошкільного віку, визначає, що діти вже на кінець другого року життя правильно знаходять знайомий предмет за словом, якщо в них утворився стійкий зв'язок слова з цим предметом. Дитина вже може правильно назвати знайомий предмет, який сприймає, у відповідь на запитання “що це?” [7]. Таким чином, дитина в ранньому віці зв'язує сприймання предмету, з одного боку, з дією, яку можна з ним проводити, а з іншого – із словом, що позначає його. Оволодіваючи словом, дитина починає узагальнювати, створювати в результаті переносу перші елементарні класифікації предметів, об'єднувати їх в групи. Запитання дітей з приводу того, що вони сприймають, і відповіді на них дорослих, пояснення – все це здійснює свій регулюючий вплив на сприймання, роблячи його повнішим, ґрунтовнішим і точнішим.

Виклад основного матеріалу. У старшому дошкільному віці процеси сприймання починають формуватися як довільні акти. Дитина цього віку може вже бути зайнята певний час лише розгляданням якогось об'єкта або слуханням розповіді. Формуючись і розширюючись у процесі цілеспрямованої діяльності, практичної дії, гри і т.д., сприймання врешті-решт саме переходить у самостійну діяльність спостереження. На різних стадіях розвитку спостереження як осмислюючого, інтерпретуючого і цілеспрямованого сприймання у дитини змінюється: а) зміст, доступний для інтерпретації, і глибина пізнавального проникнення в нього; б) складність композиції, яка може бути “схоплена” дитиною в цілому, в єдності і взаємозв'язку всіх її частин; в) усвідомленість, систематичність самого процесу спостереження.

Взагалі, вміння розглядати предмети, спостерігати їх з'являється з середини дошкільного віку в процесі спеціальної педагогічної роботи з дітьми: при проведенні спостережень, ігор, зокема дидактичних, а також екскурсій у природу, проведення музичних та художньо-творчих занять. Так, наприклад, у процесі гри, яка є своєрідною формою активного пізнання навколишнього світу і провідною діяльністю в дошкільному віці, діти повніше і точніше сприймають використувані в ній предмети. Потреба відтворити у грі те, що спостерігається в житті, спонукає дошкільника пильніше придивлятися до певних життєвих явищ, зіставляти відтворюване з тим, що відбувається у навколишній дійсності.

Отже, у процесі сприймання дитина набуває власного досвіду, засвоюючи одночасно досвід суспільний. Розвиток сприймання характеризується, таким чином, не тільки зміною його обсягу й осмисленості, а й перебудовою самого способу сприймання, який дедалі більш удосконалюється.

Продовжуючи наше дослідження сприймання старшими дошкільниками, яке було присвячено розгляду загальних положень [2], ми спеціально звернулись до вивчення закономірностей творчої діяльності упродовж розв'язання порівняно простих завдань. Відразу слід зазначити, що одержані результати перевершили наші попередні припущення відносно того, наскільки діти старшого дошкільного та молодшого шкільного віку зможуть проявити саме творче сприймання, чи якісь його окремі ознаки і що можна вважати найбільш характерним у проявах сприймання дошкільниками та молодшими школярами нових завдань [див. 3]. Так, сприймання дошкільниками та молодшими школярами максимально простого об'єкту (крапка) можна було схарактеризувати як переважно фіксує, констатує, коли можна говорити про елементарне впізнавання і розуміння того, чим саме є представлений об'єкт. При цьому, насправді оригінальних визначень, якими характеризувалась «крапка» мало, але вони все ж виявлені і свідчать про індивідуальні прояви твор-

чого сприймання навіть такого складного для дітей цього віку абстрактного об'єкту, яким є крапка. Наскільки нам вдалося встановити схожі прояви реагувань спостерігались і в старших школярів, так само у дорослих різного віку й освіти, але в цьому напрямку ми здійснювали лише деякі спроби, тому не можемо включати одержані дані до аналізу.

Як нам здається, вже на цьому етапі дослідження важливим для виявлення і загальних, і індивідуальних особливостей сприймання дітьми предметів оточуючого світу, з'ясувати, в першу чергу, на які орієнтири спрямовується увага, які асоціації виникають при сприйманні знайомого і незнайомого предмету, яку роль відіграють мовні структури (інструкція, підказки, вербальні можливості дитини та ін.), не говорячи вже про встановлення обсягів набутих дітьми знань та їх досвіду (відповіді на запитання про те, що вони сприймають; досвід розповідей про конкретні предмети, сюжети). Якщо порівнювати ці результати з тими даними, що були нами отримані при дослідженні процесів сприймання і розуміння старшими дошкільниками нових завдань, де ми пред'являли дітям набагато більш складні малюнки, вірші, то можна засвідчити, що в цілому там можна було спостерігати набагато більш розширені, насичені образні структури, смислові утворення, але водночас загальна кількість фіксуючих реагувань не була помітно більшою, ніж в даному випадку.

Попередні висновки можна коротко звести до констатації в проявах сприймання дітьми нової інформації проявів творчості вже на стадії сприймання, хоча про конкретну детермінацію цих процесів у кожному окремому випадку слід говорити з певними застереженнями, зумовленими в першу чергу складністю досліджуваного феномену. Можна вважати, що асоціативне поле реагування у дітей цього віку дозволяє їм досягати не тільки впізнавання, але й продовжуючи перцептивний процес, здійснювати пошук аналогій й комбінування наявними еталонами, чи просто випадково набутих досвідом.

Висновки. Отже, перцептивний розвиток є одним з напрямів розумового розвитку дитини, формування нових, а також вдосконалення тих, що були раніше, перцептивних процесів. Процеси сприймання розвиваються не ізольовано, а в контексті комплексної діяльності дитини і залежать від умов і характеру цієї діяльності. Спочатку процеси сприймання включені в зовнішню практичну діяльність дитини і є як би супутнім результатом, але в міру ускладнення діяльності, відбувається виділення власне сприймання, як самостійного процесу, направленого на створення візуального або будь-якого образу.

Найбільше значення для розвитку творчого сприймання у дошкільному віці мають такі продуктивні види діяльності як: малювання, конструювання, ліплення і ін., особливості яких пред'являють необхідні вимоги до сенсорних процесів і стимулюють їх розвиток. Якщо сказати більш лаконічно, то йдеться про психологічну і загальну готовність дітей до аналізу, інтерпретації сприймаємого матеріалу. Особливості цього віку детермінують загальну поведінку дітей і їх конкретні реагування на нову інформацію, й при цьому емоційність їхніх реагувань може бути як суттєвим бар'єром, так і стимулом, чим дуже помітно може бути деформована загальна картина діяльності, проявів творчого мислення, яке нерозривно пов'язане з процесами творчого сприймання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барабанщиков В. А.* Психология восприятия: онтологическое измерение / В. А. Барабанщиков // Мир психологии. – 2009. – №2. – С. 78-93.
2. *Ваганова Н. А.* Загальні особливості творчої діяльності старших дошкільників у процесі сприймання і розуміння нових завдань / Н. А. Ваганова // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць / За ред. В.О.Моляко. – Т. 12. – Вип. 7. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – С. 50-55.
3. *Ваганова Н. А.* Прояви творчого сприймання у дошкільному та молодшому шкільному віці / Н. А. Ваганова, О. О. Загребельна // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць / За ред. В. О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 8. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – С. 33-42.

4. Венгер Л. А. Восприятие и обучение (дошкольный возраст) / Л. А. Венгер. – М.: Просвещение, 1969. – 365 с.
5. Запорожец А. В. Развитие восприятия и деятельности / А. В. Запорожец // Вопросы психологии. – 1967. – № 1. – С. 11-17.
6. Костюк Г. С. Поняття про сприймання / Г. С. Костюк // Психологія. – К.: Рад. школа, 1955. – 526 с.
7. Люблинська Г. О. Сприймання / Г. О. Люблинська // Дитяча психологія. – К.: Вища школа, 1974. – С. 131-152.
8. Моляко В. О. Концепція творчого сприймання / В. О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць / За ред. В. О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 5. – Ч. I. – Ж.: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 7-14.
9. Найссер У. Познание и реальность / У. Найссер. – М.: Прогресс, 1981. – С. 5-52.
10. Нартова-Бочавер С. К., Потанова А. В. Развитие восприятия в детском возрасте // Введение в психологию развития. – М.: Флинта, 2005. – С. 128-145.
11. Психологический атлас человека / Под ред. А. А. Реана. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 651 с.
12. Психология развития. Словарь / Под ред. А.Л. Венгера. – М., 2005. – С. 88.
13. Эльконин Д. Б. Детская психология. – М.: «Академия», 2006. – С. 199-208.

Ваганова Н.А. ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

В статье представлен анализ психологических исследований процесса восприятия. Показано, что развитие восприятия в дошкольном возрасте протекает в форме процесса развития и формирования перцептивных действий, формирования у детей представлений о сенсорных эталонах, их усвоения и использования в практической и познавательной деятельности.

Ключевые слова: восприятие, перцептивные действия, сенсорные эталоны, дошкольный возраст.

Vaganova N. PRE-CONDITIONS OF CREATIVE PERCEPTION DEVELOPMENT AT PRESCHOOL AGE

In the paper the analysis of psychological researches of a perception process is presented. It is shown that the perception development at preschool age occurs in a form of development and formation of the perceptual actions, the formation at children of representations about the sensory standards, their learning and using in the practical and informative activity.

Keywords: perception, perceptual actions, sensory standards, preschool age.